

the court's order and the specificity of judicial decisions for some categories of civil cases.

Література

1. Луспенник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. — Харків: Харків юридичний, 2006. — С. 381.

2. Луспенник Д. Д. Наказне провадження: його цілі, процедура, проблеми та шляхи їх вирішення // *Право України*. — 2004. — № 7. — С. 91.

3. Свідерська М. Порівняльна характеристика судового наказу, судового рішення та виконавчого напису нотаріуса // *Підприємництво, господарство і право*. — 2005. — № 3. — С. 117-118

4. Щербак С. Сутність судового наказу // *Підприємництво, господарство і право*. — 2005. — № 6. — С. 58.

5. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. В. Комарова. — Харків: Одиссей, 2001. — С. 419.

6. Жильцова Н. А. Голиченко М. М. О спорности в делах особого производства // *Арбитражный и гражданский процесс*. — 2006. — № 8. — С. 13, 10-14.

7. Советское гражданское процессуальное право: Учебник / Под общ. ред. К. С. Юдельсона. — М., 1965. — С. 281.

8. Кляус Н. В. Некоторые проблемы предмета судебной защиты в гражданском процессе по делам особого производства // *Арбитражный и гражданский процесс*. — 2006. — № 8. — С. 15.

9. Ясинок М. Чи може мати місце судове розпорядження у справах окремого провадження // *Підприємництво, господарство і право*. — 2007. — № 6. — С. 51-53.

УДК 159.98:343.132

Т. Матієнко,

старший викладач кафедри юридичної психології та педагогіки
Одеського державного університету внутрішніх справ

ВПЛИВ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ НА ТАКТИКУ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРУПОВНОВАЖЕНОГО

Питання психологічного впливу, особливо внутрішньоособистісного конфлікту, є проблемними і мають важливе значення для правоохоронної діяльності в цілому, оскільки така діяльність найчастіше пов'язана саме з впливом на психіку людей. Цілком логічно, що для оперативно-розшукової діяльності, пов'язаної з кримінальним судочинством, вони також є значними. Психологія працівника оперативно-розшукових підрозділів формується в умовах «критичного» виду діяльності, яка здійснюється часто в екстремальних умовах чи у вимушених умовах конспірації, обмеженої інформації, дефіциту часу і т. п. На відміну від слідчого, оперативні працівники спілкуються із злочинцями на волі, в реальних життєвих ситуаціях, повних постійного ризику,

які можуть нести безпосередню загрозу для їх життя та здоров'я, наприклад при впровадженні оперативного працівника в злочинну організацію. Кожна необачність у їх поведінці може викликати їх розконспірацію, створити серйозну небезпеку. Під час затримання злочинців протистояння набуває найбільш гострого характеру аж до фізичної боротьби, застосування зброї і спеціальних засобів. Між оперативним працівником та злочинцем при розшуку, затриманні, проведенні інших оперативних заходів найчастіше проходить зіткнення інтелектів, під час якого за дуже короткий час необхідно розпізнати протиправні дії злочинця та швидко зреагувати на них.

Вказані особливості впливають на психологію особистості працівника

оперативно-розшукової служби, ведуть до виникнення внутрішньоособистісного конфлікту, який впливає на тактику діяльності оперуповноваженого, формують наявність окремих специфічних, психологічних якостей.

У зв'язку з проблемами професіоналізації особистості внутрішньоособистісні конфлікти вивчаються такими вченими, як Н. В. Чепелева, Г. В. Ложкін, Є. Ф. Зеєр, Є. Є. Симанюк, С. Б. Кузікова, Т. Ю. Левченко, Н. І. Порякель та ін. Проблеми психологічного впливу, ризику при реалізації тактичних рішень — В. Д. Берназ, С. М. Смоков.

Проблема використання психологічних знань в ОРД є у працях М. І. Онуфрієва, Б. І. Бараненка, О. М. Бандурки, О. Ф. Долженкова, Я. Ю. Кондратьєва, Ю. В. Чуфаровського. Здійснено методичні розробки з питань психології оперативного співробітника карного розшуку, слідчого і взагалі працівника ОВС, що представлені в наукових працях В. Г. Андросюка, Л. І. Казміренко, Г. О. Юхновця, В. С. Медведєва та ін. На думку О. Ф. Долженкова, «використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності є цілісною системою, в якій тісно взаємопов'язані різні рівні наукового знання психологічних закономірностей оперативної роботи, але разом з тим ці закономірності по-різному проявляються в різних оперативно-розшукових діях» [1].

Оперативно-розшукова діяльність активно впливає на психіку її суб'єктів, вона може викликати як позитивні, так і негативні психологічні явища. З одного боку, проходить адаптація до особливостей оперативної роботи, формуються необхідні знання, вміння та навички, виникають нові позитивні якості, оперативний працівник стає спеціалістом своєї справи. З іншого боку, під час оперативно-розшукової діяльності можуть виникати небажані зміни психіки її суб'єктів, проявлятися психологічна деформація особи. Це зумовлено екстремальністю, стресогенністю оперативно-розшукової діяльності її специфічними психологічними особливостями.

Ми розділяємо точку зору Ю. В. Чуфаровського щодо того, що існує ряд принципів, без попереднього урахування яких, цілі впливу в процесі здійснення слідства не можуть бути досягнуті. До таких принципів можна віднести:

- здійснення впливу з урахуванням конкретних особливостей особистості;
- знання загальних закономірностей психіки людини і її розвитку;
- планування і прогнозування процесу впливу, його елементів, оберненої реакції особи, на яку впливають;
- обов'язкове стимулювання позитивно сприйнятого впливу;
- обмеження впливу процесуальними повноваженнями і недопущення порушення прав осіб, на яких роблять вплив;
- виявлення й урахування всієї структури впливу на дану особистість;
- обов'язкове урахування зовнішніх умов впливу;
- врахування сукупності конкретних фактів, обставин, що служать базою для виникнення визначеної спрямованості розумових процесів в особи, на яку здійснюється вплив;
- забезпечення психічної активності особи, на яку спрямований вплив;
- планування не тільки процесу і результату, але і самого впливу [7].

Так, дотримання першого з зазначених принципів припускає обов'язковий індивідуальний підхід при здійсненні психологічного впливу з урахуванням індивідуальних особливостей особистості, своєрідності умов формування цих особливостей, маневрування інформацією, спрямованою на виявлення поінформованості конкретної особи про злочинну подію. У відношенні осіб — об'єктів психологічного впливу процес вивчення їхніх особистих властивостей здійснюється не тільки ретроспективно й опосередковано через інші джерела інформації, але і шляхом їхнього безпосереднього вивчення оперуповноваженим під час допитів, виробництва інших оперативних та слідчих дій.

Приймаючи рішення про вибір конкретного прийому психологічного впливу

ву, оперуповноваженому необхідно враховувати і самий механізм такого впливу на учасників кримінального судочинства. При цьому важливе значення мають такі складові механізму психологічного впливу, як:

– особливості особистості — тобто достатній розвиток пізнавальної, емоційної і вольової сфери, спроможність діагностувати індивідуальні особливості й емоційний стан партнера по спілкуванню, знання й уміння вибирати необхідний метод впливу і грамотно його застосовувати;

– специфіка об'єкта впливу як конкретної соціальної одиниці (підозрюваного, обвинувачуваного, свідка, потерпілого);

– особливості каналу проходження стимулів від суб'єкта до об'єкта і реалізації обраного методу, тобто уміння розпізнавати і впливати на психологічні бар'єри, що виникають у процесі психологічного впливу;

– прогнозування можливих змін і наслідків застосування обраного методу і корекція подальших кроків [8].

У цьому плані В. І. Левонец відзначає, що припустимий тактичний вплив на процесуального партнера може здійснюватися по декількох каналах:

– інтелектуальному (за рахунок завантаження контактоформуючої інформацією);

– емоційному (за рахунок посилення бажаних і ослаблення небажаних емоцій партнера);

– вольовому (за рахунок порушення і посилення вольових зусиль партнера для виконання бажаної дії-бездіяльності у визначеній сфері діяльності) [4].

Важливим, на наш погляд, є положення, висловлене М. П. Хайдуковим щодо того, що вибір оперативним працівником прийомів і засобів психологічного впливу повинен ґрунтуватися на рефлексивних міркуваннях і рефлексивному керуванні з дотриманням необхідного такту стосовно учасника слідчої дії. При цьому слідчий такт — це відповідна цілям і завданням правосуддя соціально-психологічна сторона поведінки оперуповноваженого у

спілкуванні з учасниками судочинства з урахуванням їх вікових і індивідуальних особливостей, поваги їхньої гідності і розуміння їхнього психічного стану, із постійним дотриманням почуття міри і фахового етикету.

Як відомо, процес встановлення психологічного контакту оперуповноваженого з учасниками слідчої дії ґрунтується на комунікативному поведінці оперуповноваженого, а також подоланні негативної позиції (негативного ставлення) допитуваного. Подолання такої негативної позиції допитуваного досягається оперуповноваженим за допомогою використовуваного їм психологічного впливу. І такий вплив повинен бути правомірним, у протилежному випадку може та й повинна йти мова не про вплив, а про насильство, що може призвести до порушення прав учасника кримінального процесу і, у кінцевому результаті, до порушення законності із усіма наслідками, що випливають. Психологічний вплив, зокрема, при допиті осіб по кримінальних справах полягає в наданні впливу на психіку допитуваного з метою спонукати його до визначеного поведінки і воно може здійснюватися шляхом примусу або іншого психологічного впливу і бути законним або незаконним. Так, І. Л. Петрухин відзначає, що психічний примус являє собою цілеспрямований вплив на інтелектуальну, емоційну і вольову сферу людини з метою змусити його виконати що-небудь усупереч своїй волі [2].

М. І. Єникеев відзначає, що від засобів і прийомів неправомірного психічного насильства, пов'язаних із домаганням потрібних оперуповноваженому показань, варто відрізнити правомірні прийоми психічного впливу. Більш того, підкреслює він, ефективно застосування засобів і прийомів морального, психічного впливу — основа тактичної майстерності оперуповноваженого. Так, тактично цілеспрямована система запитань може виявити, всупереч бажанню допитуваного, такі факти і деталі, що відомі тільки особі, причетної до вчинення злочину [2].

Актуальним і широко обговорюваним у юридичній літературі є питання психологічного насильства з боку робітників правоохоронних органів у відношенні осіб, що потрапили у сферу їхньої уваги. Експерти в галузі юридичної психології підкреслюють, що психологічне насильство (погроза в тому числі) спрямоване на створення в особи такого психологічного стану, що обмежує, звужує свободу формування волі на етапі вироблення рішення. При психологічному насильстві спроможність до вольового керування своїм поведінням безпосередньо не деформована, але порушується спроможність до вільного, усвідомленого ухвалення рішення, до вільного вибору цілі дії. Про відмежування психічного впливу від насильства говорив і Р. С. Белкін, коли підтверджував, що психічний вплив повинен носити виборчий характер, не обмежувати прав особистості і свободи вибору нею лінії поведінки [1].

При допиті свідків, що мають внутрішню настанову на неправду, доцільно застосовувати психологічний вплив, спрямований на руйнування (придушення) цієї настанови і на одержання від нього правдивих показань. При психологічному впливі на підозрюваного, обвинувачуваного важливе значення має використання чинника раптовості. Так, наприклад, із моменту раптової затримки, особливо взяття на гарячому, підозрюваний потрапляє в екстремальну ситуацію, що викликає в його психіці інтенсивний емоційний стрес. У такому стані відбувається дезорганізація діяльності деяких психофізіологічних функцій і людина, зазнаючи сильну нервову напругу, припускає алогічні дії. Уся її увага зосереджується на вилучених у неї предметах, а орієнтований рефлекс спрямований на вишукування виходу з становища, що створилося. У такій ситуації оперуповноваженому дуже важливо не дати можливості підозрюваному швидко вийти зі стану стресу, а навпаки, методично і неухильно посилювати його. Наступальні дії будуть жадати від підозрюваного додаткових витрат нервової енергії, мобілізації всіх

її резервів. У результаті підозрюваний із фази опору поступово, але неминуче перейде у фазу психологічного виснаження. Допитуваний усвідомить, що, давши показання, він тим самим остаточно позбавляється можливості відступити, тому це також не дає йому можливості вийти зі стану внутрішньо-особистісного конфлікту і ще більше посилює в ньому напружене почуття тривоги. В зненацька сформованих екстремальних умовах усе раніше приглушене, «задавлене» спливає у пам'яті, витісняється з підсвідомості, у результаті посилюється стан внутрішньо-особистісного конфлікту.

Внутрішньоособистісний конфлікт за своїми наслідками може бути як конструктивним (продуктивним), так і деструктивним (непродуктивним). Відомо, що конструктивний конфлікт має своїм результатом позитивні наслідки, деструктивний конфлікт — негативні наслідки.

У загальному плані можна виділити такі негативні наслідки внутрішньоособистісного конфлікту, який стосується стану самої особистості:

- припинення розвитку особистості, початок деградації;
- психічна і фізіологічна дезорієнтація особистості;
- зниження активності та ефективності діяльності;
- стан сумніву, психічної пригніченості, тривожності і залежності людини від інших людей і обставин, загальна депресія;
- поява агресії або, навпаки, покірності в поведінці людини як захисних реакцій на внутрішньоособистісний конфлікт;
- поява невпевненості у своїх силах, почуття неповноцінності та нікчемності;
- руйнування сенсотворних життєвих цінностей і втрата самого сенсу життя.

Негативні наслідки внутрішньоособистісного конфлікту стосуються не тільки стану самої особистості, її внутрішньої структури, а й її взаємодії з іншими людьми.

Такими негативними наслідками можуть бути:

- деструкція існуючих міжособистісних стосунків;

- несподіване відокремлення особистості, мовчання, відсутність захопленості, взагалі, все те, що в психології отримало назву «відступ»;

- девіантна поведінка (відхилення в поведінці) і неадекватна реакція на поведінку інших;

- неочікувані, нелогічні запитання, а також відповіді невід, які приводять співбесідника до збентеження;

- пошук винних — звинувачення інших у всіх гріхах або, навпаки, самозвинувачення.

Як було зазначено, внутрішньо-особистісний конфлікт може бути не тільки деструктивним, але і конструктивним, тобто позитивно впливати на структуру, динаміку і результативність внутрішньо-особистісних процесів. В цьому випадку внутрішньоособистісні суперечності вирішуються без особливих негативних наслідків, а загальним результатом їх вирішення є розвиток особистості. Саме тому численні дослідники даного напрямку абсолютно обґрунтовано розглядають продуктивний внутрішньоособистісний конфлікт як важливий доцільний засіб удосконалення особистості.

Якщо розглядати позитивні наслідки внутрішньоособистісного конфлікту більш конкретно, то можна виділити такі пункти:

- сприяють мобілізації ресурсів особистості для подолання існуючих перепон її розвитку;

- допомагають самопізнанню особистості і виробленню її адекватної самооцінки;

- загартовують волю і зміцнюють психіку людини;

- є засобом і способом саморозвитку і самоактуалізації особистості;

- внутрішньоособистісні конфлікти дають можливість насолоджуватися перемогою над самим собою, коли людина своє реальне «Я» хоча б трохи наближує до свого ідеального «Я» [2].

Також активність протидії злочинного елемента залежить, з одного боку,

від характеру спрямованих проти нього оперативно-розшукових дій оперативників (активність, таємність, оперативна інформованість, предметність, цілеспрямованість, наступальність тощо), а з іншого — від прагнення цього елемента нейтралізувати вказані дії, здійснити певний зустрічний вплив (психологічний, фізичний).

Під час оперативного спілкування дуже часто виникає проблема подолання психологічних бар'єрів: байдужості, недовіри, ворожості, пересиченості спілкуванням. Практика свідчить, що психологічні бар'єри, насамперед інтелектуальний, емоційно-вольовий, мотиваційний, в оперативно-розшуковій діяльності набувають особливого, специфічного характеру.

Так, інтелектуальний бар'єр має вигляд розбіжностей у переконаннях, моральних позиціях, поглядах і залежить передусім від того, з ким оперативний працівник установлює контакт (закономслухняний громадянин чи правопорушник) і в якому статусі він виступає, тобто в легальному чи нелегальному. Це особливо важливо для забезпечення успіху, скажімо, при проведенні оперативної настанови, розвідувального опитування, особистого пошуку. Усунути такий психологічний бар'єр можна шляхом з'ясування, вивчення моральних позицій та коригування їх по суті.

Емоційно-вольовий бар'єр виявляється як негативний емоційний стан однієї чи обох сторін на даний момент (страх, розлючення, погані настрої тощо) або завчасно сформоване негативне ставлення об'єкта впливу до оперативного працівника. Долається цей бар'єр завдяки уважному ставленню до протилежної сторони, розважливості, а також створенню сприятливих зовнішніх умов для спілкування.

Мотиваційний бар'єр найчастіше виявляється в небажанні об'єктів ОРД вступати в контакт з оперативним працівником із причин їхніх деструктивних психологічних настановлень, що може перемагаться контрмотивами конструктивного характеру.

Самий зміст ОРД як системи заходів, спрямованих на захист інтересів громадян, суспільства й держави від злочинних посягань, і функціональна структура, що складається з суб'єктів, об'єктів, заходів, засобів і методів ОРД, визначають конфліктну сутність цієї діяльності. Конфлікти неминучі, оскільки інтереси сторін (оперативників і злочинців) від самого початку є прямо протилежними, а їх дії спрямовуються на досягнення взаємовиключних цілей, що й веде до протидії. Причому різноманітність пов'язаних із цим ситуацій зумовлює використання злочинцями будь-яких, аби ефективних для них дій (частіше за все нещадних, жорстоких), тимчасом як для оперативних співробітників це можуть бути тільки визначені законом оперативно-розшукові заходи.

У той же час оперуповноважений повинен і сам підтримувати рівень помірної емоційної напруженості, що досягається уважним вислуховуванням показань свідка і своєчасним уточненням у випадках, якщо його показання в якійсь момент вступають у суперечність з раніше даними. Свідок у такій ситуації відразу ж відчуває такий контроль і у більшості випадків відповідально ставиться до своєї ролі і дає правдиві показання. Цим прийомом запобігають завідомо неправдивим показанням і тут діє принцип «краще випередити явно помилкові показання, ніж їх змінювати». Якщо ж свідок дає явно помилкові показання, то можна його примусити змінити показання шляхом запитань, що уточнюють, відразу або після того, як він викладе цілком свою версію. До того ж і в такій ситуації можливі до застосування різноманітні прийоми, що не суперечать кримінально-процесуальному законодавству.

У літературі існують такі поняття, як «слідчі хитрості» і «обман». Вони не є ідентичними поняттями, оскільки відображають два різноманітних явища. Розкриваючи зміст «слідчих хитростей», А. М. Ларін пропонує розуміти під ними спритність, місцецтво оперуповноваженого і відгороджується від поняття «слідчі хитрості» як засобів обману. На

його думку, неприйняття для розслідування хитрості в такому понятті очевидно. З цим не можна не погодитися, оскільки питання про співвідношення цілі і засобів для її досягнення є одним з основних у оперативній етиці, у кримінальному судочинстві і міжнародних стандартах про права людини.

Ми думаємо, що «слідча хитрість» повинна ґрунтуватися на позитивних якостях оперуповноваженого, його розумових спроможностях, високому фаховому рівні. У такому значенні вона виступає як компонент індивідуальної майстерності оперативного працівника. У засоби «слідчої хитрості» органічно включаються психологічні механізми: загальні — закономірності, сприйняття, пам'ять, мислення, промова й індивідуальні — склад і стереотип мислення, властивий протидіючій стороні, ступінь емоційності й інші психологічні особливості.

Питання використання психологічного впливу при проведенні тактичних прийомів, тактичних комбінацій у науках кримінально-процесуального права, оперативно-розшукової діяльності, криміналістики, психології завжди були спірними, проблематичними. Так, М. С. Строгович у свій час висловлював думку про те, що створення в обвинувачуваного перебільшеного уявлення про наявність у оперуповноваженого доказів, що обвинувачують, значить сказати йому, що отримані докази, яких насправді немає, а це значить припустити обман, неправду [6]. Г. Ф. Горський, Д. П. Котов підкреслювали неприпустимість такого психологічного впливу, що обмежує або взагалі позбавляє особу можливості вибору лінії поведіння [3]. Мабуть, такий підхід відомих учених визначався тим історичним періодом, у якому вони розробляли свою теорію. І тому справедливо відзначає В. Е. Коновалова, що «психологічний вплив, трансформований у тактичний прийом, є засобом одержання доказової інформації» [5].

Таким чином, конструктивні внутрішні конфлікти ускладнюють психічне життя людини, сприяють її розвитку і

особистісному зростанню, вони є основою її морального розвитку та особистісних змін. У свою чергу, деструктивні конфлікти сприяють виникненню егоцентризму особистості, яка занурена у власні переживання та страждання; аутоагресії особистості, що спрямована на саморуйнування, негативне ставлення до себе, неприйняття себе і своїх рішень; песимістичної настанови особистості, схильності до негативного світосприйняття і депресивних переживань критичних ситуацій.

Використання стану внутрішньоособистісного конфлікту можливо, тільки щоб при цьому оперуповноваженим використовувався правомірний психологічний вплив на учасників кримінального судочинства і не було місця психологічному або психічному насильству і погрозам. Прийом психічного впливу — це вплив на особу оперуповноваженим шляхом створення такої ситуації, в якій виявляється, що приховується інформація всупереч його бажанню. Правомірний психологічний вплив оперативного працівника з метою подолання негативної позиції допитуваної особи (обвинувачуваного, підозрюваного, свідка) здійснюється в ході спілкування з нею шляхом доведення до свідомості допитуваного суперечностей у його показаннях по тій самій обставині (питанню), у його показаннях з іншими доказами у справі, встановлення й усунення причин помилкових показань, стимулювання особистих позитивних якостей допитуваного.

Ключові слова: особистість, психологічний вплив, конфлікт, слідчі дії.

Розглядаються механізми психологічного впливу на учасників кримінального судочинства, що передбачає обов'язковий індивідуальний підхід. У відношенні осіб — об'єктів психологічного впливу процес вивчення їхніх

особистих властивостей здійснюється ретроспективно й опосередковано через інші джерела інформації, шляхом їхнього безпосереднього вивчення оперуповноваженим під час допитів, провадження інших оперативних та слідчих дій.

The article investigates the mechanisms of psychological influence on the participants of the criminal procedure which presumes individual approach. The personality of subjects of psychological influence is analyzed in retrospect and indirectly through various information sources as well as directly during interrogations and in the course of other investigative measures.

Література

1. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. — М.: Изд-во БЕК, 1997. — 342 с.
2. Берназ В. Д., Смоков С. М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти): Монографія. — Одеса: Видавництво Одеського юридичного інституту НУВС, 2005. — 151 с.
3. Горский Г. Ф., Конорев Л. Д., Котов Д. П. Судебная этика. — Воронеж, 1973.
4. Зорин Г. А., Левонец В. И. Психологическая защита в напряженных криминалистических ситуациях. — Гродно: Изд-во ГОУТ, 1995. — 87с.
5. Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. — К.: РИО МВД УССР, 1973. — 122 с
6. Проблемы судебной этики. / Под ред. М. С. Строговича. — М., 1974.
7. Чуфаровский Ю. В. Психология оперативно-розыскной деятельности. — 2-е изд., доп. — М.: МЗ-Прогресс, 2001. — 208 с.
8. Юридична психологія / За заг. ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. — К.: НАВСУ, 2000. — 162с.